

ZIJN SOMMIGE LEEFVORMEN ‘SLECHT’ VOOR KINDEREN?

Ruut Veenhoven

In: 'Gezin: ideaal of alternatief?; waardering van het gezin', Saal, C.D. (red.), publikatie Nederlands Gesprek Centrum, Bosch & Keuning nv, Baarn, 1985, ISBN 90 246 4536 0, pp. 77-89

In discussies over gezin en alternatieve leefvormen vallen al gauw kwalificaties als ‘goed’ en ‘slecht’, waarbij de alternatieve samenlevingsvormen veeleer als slechter worden gezien dan het gewone gezin. Met dat ‘goed’ en ‘slecht’ bedoelt men vaak verschillende dingen. Nog niet zo lang geleden had men het dan meestal over de *zedelijke aanvaardbaarheid* van de verschillende leefvormen. Het ging dan met name over de vraag of alternatieve vormen zoals B(ewust) O(ngehuwd) M(oederschap), L(iving) A(part) T(ogether) en commune wel verenigbaar waren met algemeen gangbare normen en met sommige religieuze leefregels. Over dat laatste is nog steeds twijfel, maar over het eerste nauwelijks meer. De meeste Nederlanders vinden inmiddels dat iedereen het recht heeft om zijn privé-leven in te richten zoals hij dat zelf wil; althans dat zeggen de meesten.

Er wordt ook wel in een minder normatieve zin over het ‘goed’ en slecht’ van samenlevingsvormen gesproken. Men heeft het dan over de *effecten op de kwaliteit van het bestaan*: bijvoorbeeld over de vraag of het leven in alternatieve samenlevingsvormen niet veel moeilijker en riskanter is dan in een traditioneel gezin en of de maatschappij niet zal instorten als de ‘hoeksteen’: het gezin wordt aangetast. De discussie over dit soort meer feitelijke vragen is bepaald nog niet afgerond. Eigenlijk is die discussie nog maar nauwelijks begonnen.

Het gaat ons hier om het ‘goed’ of ‘slecht’ van leefvormen in die laatste betekenis. Zoals al opgemerkt in de inleiding gaat het ons om de vraag of sommige leefvormen niet zodanige schadelijke effecten met zich meebrengen dat er iets tegen gedaan zou moeten worden: ertegen waarschuwen, ze financieel of juridisch onaantrekkelijk maken, of misschien zelfs door inperking van het recht de privé-sfeer naar eigen smaak in te richten. Bij het bepalen van de ‘schade’ die leefvormen teweeg kunnen brengen gaat het primair om het vaststellen van feiten in plaats van om het toetsen aan normatieve uitgangspunten. Zijn er aanwijzingen dat het leven in communes mensen sloopt? Gaat de samenleving inderdaad te gronde als het traditionele gezin als primaire leefeenheid verdwijnt? Het is echter toch niet helemaal een kwestie van simpel vaststellen van feiten. Waarde-opvattingen spelen wel degelijk een rol, onder meer bij het vaststellen van wat ‘schade’ moet worden genoemd.

‘Slecht’ voor wie?

Van allerlei leefvormen is wel eens gezegd dat ze slecht zijn voor iets of iemand, niet alleen van alternatieve leefvormen, maar ook van het traditionele gezin. In de verschillende verwijten worden verschillende slachtoffers ten tonele gevoerd: onder meer de volwassenen die in zo’n leefvorm participeren, hun kinderen en ook wel de ‘samenleving’ daarbuiten. Laten we eens kijken wat voor schadelijke effecten zoal worden genoemd.

Volwassenen

De belangstelling voor alternatieve leefvormen komt in belangrijke mate voort uit allerlei aanklachten tegen het traditionele gezin. Er is vaak beweerd dat het leven in gezinsverband slecht is voor man en vrouw. Het zou de man onder meer doen verworden tot een loonslaaf die thuis op autoritaire wijze zijn gram moet halen, en het zou de vrouw in de rol van slecht betaalde prostituée en dienstbode drukken. Ook zou het gezin man en vrouw voor de onmogelijke taak stellen elkaar spontaan lief te hebben in een context die gekenmerkt wordt door machtsverschil en voorgeschreven rolgedrag. Via dit soort mechanismen zou het gezin veel mensen uiteindelijk kapot maken en als

zodanig zou het ook verantwoordelijk zijn voor een flink deel van de vele psychische problemen en zelfmoorden die zo kenmerkend zouden zijn voor de huidige maatschappij.

Soortgelijke verhalen zijn over verschillende alternatieve leefvormen in omloop. Het één-oudergezin is bijvoorbeeld vaak beschreven als een slopende leefvorm. Alleenstaande ouders zouden gemakkelijk overbelast raken, mede daardoor hun sociale contacten zien verschromelen en uiteindelijk min of meer vereenzamen. Het onvermijdelijke vertrek van volwassen geworden kinderen zou de alleenstaande ouder dan typisch in een levenscrisis storten. Van communes worden weer andere nadelen genoemd. Die zouden een klimaat van voortdurende emotionele verwarring scheppen. De ongeremde promiscuïteit die men zich bij deze leefvorm voorstelt, zou bovendien ook het instandhouden van wezenlijke relaties bemoeilijken waardoor de participanten ondanks overmaat aan gezelschap toch ook eenzaam zouden raken.

De strekking van dit soort beschouwingen is dat sommige leefvormen nu eenmaal minder goed zijn voor mensen dan andere: net zoals er gevaarlijke sporten zijn of ongezonde beroepen. De pogingen om dit soort stellingen te adstrueren lijken ook wel een beetje op een primitief soort ongevalstatistiek. Men noemt voorbeelden van mensen die erop kapot gedraaid zijn. De moraal is steeds dat mensen voor dit soort gevaren gewaarschuwd moeten worden; soms zelfs dat ze tegen hun eigen kortzichtigheid in bescherming moeten worden genomen. Dat betekent dan meestal dat de overheid zeker niet moet ingaan op alle eisen voor aangepaste voorzieningen op het vlak van huisvesting, wetgeving en kinderopvang. Een enkele keer worden zelfs verdergaande maatregelen bepleit.

Kinderen

Ook over de effecten van verschillende leefvormen op kinderen is het nodige te berde gebracht. Ook wat dit betreft is het gezin wel als een ziekmakend instituut afgeschilderd. Door de enge beslotenheid van het gezin zouden kinderen bijvoorbeeld te weinig met de buitenwereld in contact komen, die zij daardoor als gevaarlijk en vreemd zouden gaan beleven, waardoor ze later sterk geremd zouden worden in hun deelname aan het maatschappelijk leven. Het gezin is in dit verband ook wel getypeerd als een broedplaats voor tamme consumptieslaven. Doordat kinderen geleerd wordt afhankelijk te zijn van een 'warm nestje' zouden ze later alles doen om hun eigen huis zo aangenaam mogelijk te stofferen en zouden ze tamelijk onverschillig blijven voor buiten hun deur liggende kwesties van maatschappelijk onrecht en onderdrukking. Daarnaast is er ook een rijke klinische literatuur over ziekmakende effecten van allerlei pathologische gezinsverhoudingen. Er zijn tal van gevallen beschreven waarin kinderen min of meer verknipt raakten, omdat bijvoorbeeld de ouders hun conflicten over hun hoofd uitspeelden of omdat kinderen als zondebok fungeerden voor de frustraties van de moeder in haar rol als huisvrouw.

Weer zijn er soortgelijke bezwaren tegen allerlei alternatieve leefvormen ingebracht. Van het één-oudergezin is bijvoorbeeld wel gezegd dat het gemakkelijk leidt tot overbescherming en verwennen en dat het daardoor veeleisende moederskindjes kweekt. Bij bewust ongehuwd moederschap zou bovendien gelden dat het kind meestal contact met de eigen vader mist en daarmee een belangrijke bron voor identificatie.

Tegen het opgroeien van kinderen in communes zijn weer andere bezwaren ingebracht: onder meer het bezwaar dat kinderen te veel van hand tot hand gaan; dat het voortdurend komen en gaan van nieuwe leden het hun moeilijk maakt zich blijvend aan mensen te hechten, en niet in de laatste plaats dat ze vaak met een nogal wereldvreemde ideologie geïndoctrineerd worden.

De (veelal impliciete) strekking van dit soort beschouwingen is meestal dat er in het belang van de kinderen grenzen moeten worden gesteld aan de vrijheid van volwassenen. Als volwassenen zich in dubieuze leefvormen willen begeven moeten ze dat zelf weten, maar als ze hun kinderen daarbij willen meenemen zouden verantwoordelijke medemensen of overheidsinstanties daar een stokje voor moeten steken. Er zou dan op zijn minst krachtig moeten worden gewaarschuwd en in extreme gevallen zelfs dwingend opgetreden.

Maatschappelijk bestel

Veranderingen op het vlak van leefvormen hebben natuurlijk ook consequenties op tal van maatschappelijke terreinen: onder meer op terreinen waar de overheid ordenend of

voorzieningscheppend optreedt: bijvoorbeeld arbeidsvoorziening, huisvesting, kinderopvang, financiële bijstand en ziekenverzorging. In de discussie is tot nog toe vooral het kostenaspect benadrukt. Van de explosieve toename van het aantal één-oudergezinnen wordt bijvoorbeeld gezegd dat deze leidt tot meer vraag naar part-time banen (wat niet altijd even economisch is), dat er daardoor meer woningen moeten komen (die maar weinig kleiner zijn dan de gewone eengezinswoning), dat er meer crèches moeten komen en overblijfvoorzieningen op scholen, dat er een groter beroep op de Algemene Bijstandswet wordt gedaan en dat er bij ziekte meer gebruik wordt gemaakt van gesubsidieerde gezinshulp. Niet zelden wordt daarbij opgemerkt dat de vrijheid van een ieder om zijn eigen leef-vorm te kiezen niet ten koste mag gaan van de portemonnee van de belastingbetalers.

Naast dit soort financieel-technische problemen worden ook wel verder strekkende bezwaren genoemd. Het verschijnen van alternatieve leefvormen wordt bijvoorbeeld wel geassocieerd met ontbinding van het gehele maatschappelijke bestel. Vooral in EO-kringen wordt nogal eens gesuggereerd dat iedere aantasting van het traditionele gezin leidt tot een toename van vervreemding, drugmisbruik en criminaliteit. Dit zou niet alleen veel extra kosten aan therapie en politie met zich brengen, maar zou op de lange duur ook de stabiliteit van onze politieke en morele orde bedreigen. Anderzijds is datzelfde gezin ook wel verantwoordelijk gesteld voor allerlei tekortkomingen van de huidige maatschappij. Het gezin zou een drijvende kracht zijn geweest in het ontstaan van het kapitalisme: het zou de consumptie-moraal in stand houden en het zou de maatschappelijke betrokkenheid van de mensen verminderen, daarmee ruimte gevend aan boze machten van markt, media en bureaucratie.

Hoewel zeer verschillend van bedoeling komen al dit soort verhalen er toch op neer dat de keuze van leefvormen te belangrijk is voor de maatschappij als geheel om aan het toeval te worden overgelaten.

Deze paar voorbeelden zullen wel duidelijk maken dat de toenemende vrijheid en veelvormigheid op het vlak van leefvormen erg veel verschillende effecten kunnen hebben. Wij kunnen er natuurlijk niet aan beginnen alle mogelijke effecten in kaart te brengen en voor allemaal ook na te gaan of ze in feite ook optreden en hoeveel schade ze teweeg brengen. We beperken ons daarom tot een *verkenning van de mogelijke schadelijke effecten van de verschillende leefvormen op kinderen*. Die keuze heeft twee redenen: een principiële en een pragmatische.

De principiële reden is dat kinderen in deze nauwelijks voor hun belangen opkomen: volwassenen kunnen dat veel beter en ook de belangen van het maatschappelijk bestel worden meestal wel goed bewaakt, zij het typisch door rivaliserende advocaten van het algemeen belang. Als er dus ooit gestuurd moet worden op het vlak van leefvormen zal dat primair in het belang van kinderen moeten zijn.

De praktische reden om alleen naar het effect op kinderen te kijken is dat uitspraken daarover minder moeilijk te doen zijn dan over effecten van leefvormen op volwassenen of op 'de maatschappij'. Uitspraken over maatschappelijke effecten van primaire leefvormen op lange termijn zijn eigenlijk nauwelijks met zekerheid te doen. Generaliserende uitspraken over hun effecten op het meer directe welzijn van volwassenen zijn ook maar beperkt mogelijk. Die effecten hangen zo zeer af van de idealen van die volwassenen en van hun behoeften en vermogens dat ze vaak heel verschillend uitpakken. Dat geldt voor kinderen ook wel enigszins, maar kinderen verschillen nu eenmaal veel minder van elkaar dan volwassenen. Vooral in de eerste levensjaren is er een grote uniformiteit in wat kinderen willen en nodig hebben. Daardoor kan men bij kinderen nog enigszins eenduidige effecten verwachten van verschillen in leefvorm.

Wat heet 'slecht voor kinderen' ?

Wanneer gezegd wordt dat het 'slecht' is voor kinderen om in een bepaalde leefvorm op te groeien worden er wederom nogal eens verschillende dingen bedoeld. Soms meent men dan dat kinderen dat wel 'niet leuk' zullen vinden en soms dat kinderen hierdoor een 'verkeerd soort opvoeding' krijgen. Niet zelden verwacht men zelfs dat de opvoeding in zo'n context dermate gebrekkig zal zijn dat het kind er blijvende 'psychische schade' door zal oplopen. Laten we eens nader bekijken wat voor dingen er dan gezegd worden.

Niet leuk voor kinderen

De meeste mensen veronderstellen dat kinderen het liefst in een 'gewoon' gezin leven. Scheiding wordt daarom als 'zelig' voor de kinderen gezien en bewust ongehuwd moederschap als een nogal egoïstische levenskeuze. Men denkt dan meestal dat kinderen niet anders willen zijn dan andere kinderen en dat ze het dagelijks contact met hun vader zullen missen. Anderzijds wordt ook wel gezegd dat het gewone gezinsleven helemaal niet zo feestelijk is voor kinderen. Het zou bijvoorbeeld veel saaiër zijn dan het leven in een commune of bij een alleenstaande ouder waar veel vrienden over de vloer komen. Kinderen van apart wonende ouders zouden het ook vaak juist leuk vinden om nu eens bij de één en dan weer bij de ander in huis te zijn: vooral ook om met ieder apart een keer met vakantie te gaan. Verder zouden kinderen in gezinnen ook wel vaak last hebben van de regelmatige irritaties tussen hun ouders. Het feit dat kinderen tegenwoordig nogal vroeg het huis uit gaan wordt in dit verband nogal eens als bewijs aangevoerd.

In hoeverre dit allemaal waar is doet hier even niet ter zake. Waar het om gaat is dat dit soort uitspraken betrekking heeft op wat kinderen zelf onprettig vinden. Iets wat onprettig is, is echter nog niet altijd 'slecht'. Soms is het zelfs wel goed om onprettige dingen te doen: bijvoorbeeld om levertraan te slikken of om naar school te gaan. Het is dan ook best mogelijk dat kinderen van BOM-vrouwen weliswaar het gemis van een vader voelen, maar daardoor gestimuleerd worden alternatieve vaderfiguren te zoeken en zich zodoende misschien wel een relatief grote sociale vaardigheid verwerven. 'Niet leuke' aspecten van de leefvorm worden eigenlijk pas schadelijk voor kinderen als ze hen voor onoplosbare problemen plaatsen en daarmee blijvend ontmoedigen. Daarom kan de eigen voorkeur van kinderen ook niet als doorslaggevend criterium gelden in onze waardering van leefvormen.

Niet overeenkomstig opvoedingsideaal

Iets anders is dat sommige leefvormen de ontwikkeling van kinderen in een bepaalde richting lijken te sturen. Van een opvoeding in gezinsverband wordt nogal eens gezegd dat het kinderen tot aangepaste burgers maakt: jongens tot onkritische loonslaven en meisjes tot traditionele huismoeders. Voor sommige BOM-vrouwen is dat zelfs één van de redenen om hun kinderen niet in gezinsverband te laten opgroeien. In verschillende woongroepen denkt men er net zo over: ideologische vorming van de kinderen staat vaak hoog in het vaandel; al naar gelang van de commune is dat dan een links-politieke of een fundamentalistische religieuze indoctrinatie.

In samenhang met deze ideologische vorming wordt ook vaak aangestuurd op ontwikkeling van specifieke eigenschappen en voorkeuren. In verschillende communes legt men bijvoorbeeld meer nadruk op het aankweken van gemeenschapszin en sociale vaardigheid dan in de meeste gezinnen. Ook los van beoogde verschillen in opvoeding van kinderen zijn er misschien nog onbedoelde effecten van leefvormen op de ontwikkeling van kinderen. Van kinderen die bij een alleenstaande ouder opgroeien verwacht men nogal eens dat ze meestal uitgroeien tot tamelijk eenzellige, afstandelijke mensen, terwijl van communekinderen vaak wordt gedacht dat ze later erg sociaal en emotioneel zullen worden. Onderzoek onder Israëli's, die in Kibboets-verband zijn opgegroeid, heeft inderdaad wel enige verschillen laten zien met mensen die in gezinsverband waren grootgebracht. Een Kibboetsopvoeding bleek inderdaad relatief sociaal voelende mensen op te leveren, die anderzijds evenwel minder zelfstandig waren en psychisch naar verhouding weinig geïndividueerd (Bettelheim 1969).

In hoeverre dit in de praktijk ook zo uitpakt (vaak heel anders) doet hier weer niet ter zake. Waar het om gaat is dat leefvormen hier beoordeeld worden naar de mate waarin ze kinderen naar enigerlei ideaalbeeld vormen. Leefvormen waarin dat ideaal niet voldoende benaderd lijkt te worden, heten dan 'slecht' voor kinderen. Als we leefvormen op deze wijze zouden willen beoordelen, zouden we dus eerst een opvoedingsideaal moeten schetsen. Dat is niet zo gemakkelijk. Er zijn tal van idealen denkbaar die lang niet allemaal met elkaar samenvallen. Het humanistische ideaal van de zelfstandige kritische mens laat zich bijvoorbeeld niet goed verenigen met het gangbare praktijkideaal van de keurige gelovige. Evenmin is het traditionele ideaal om 'jongens van Jan de Wit' te maken goed verenigbaar met het beeld van de sensitieve verzorgende man dat in de tegenwoordige 'mannenbeweging' centraal staat. Er moeten dan dus keuzen worden gemaakt: keuzen

die lang niet iedereen zal delen. Een daarop gebaseerde beoordeling van leefvormen zal dan ook maar een beperkt gezelschap aanspreken (meer hierover in hoofdstuk IV).

Niet schadelijk voor psychische gezondheid

Omdat opvoedingsidealen zo arbitrair zijn, wordt nogal eens gegrepen naar het criterium 'psychische gezondheid'. Er wordt dan gezegd dat een goede geestelijke ontwikkeling van kinderen nu eenmaal een aantal vaste eisen stelt (o.a. aandacht, consistentie, aanmoediging) en dat in sommige leefvormen aan die eisen moeilijk voldaan kan worden. Van het alleenstaande ouderschap wordt wel gezegd dat het gemakkelijk leidt tot een gebrek aan aandacht: de ouderfiguur moet immers ook nog zijn brood verdienen en zijn eigen contacten onderhouden. Kinderen zouden daardoor wel eens ziekelijk afhankelijk kunnen worden: ook als volwassenen zouden zij dan nog dwangmatig blijven zoeken naar de aandacht die zij bij hun moeder tekort zijn gekomen. Van communes is voorts wel beweerd dat ze de kinderen vaak te weinig consistentie bieden. Steeds wisselende verzorgers zouden steeds andere eisen stellen, waardoor vooral de minder weerbare kinderen gemakkelijk ten prooi vallen aan chronische verwarring met als gevolg dat zij uitgroeien tot angstige mensen die krampachtig zekerheid zoeken en daardoor bijvoorbeeld gemakkelijk in de ban raken van simplistische ideologieën en autoritaire leiding.

Weer doet het er voorlopig niet toe of al die uitspraken nu waar zijn of niet. Het gaat eerst om de vraag of wij op deze manier zinnig kunnen beoordelen of bepaalde leefvormen 'slecht' zijn voor kinderen. Dat lijkt gemakkelijker dan het is. Het is namelijk niet goed duidelijk wat nu precies als 'psychisch gezond' moet worden beschouwd. Hoewel iedereen het er wel over eens is dat geestelijke gezondheid te maken heeft met het vermogen om levensproblemen aan te kunnen heeft toch niet iedereen daar precies dezelfde voorstelling bij. Meestal gebruikt men de term voor mensen die erg zelfstandig zijn en die goed weten wat ze willen. Soms denkt men meer aan mensen met een sterk moreel besef en soms primair aan mensen met een rijk gevoelsleven. De verschillende associaties met de term staan weer niet los van de verschillende mensbeelden die we bij de opvoedingsidealen al tegenkwamen.

Ondanks alle onenigheid over wat dan geestelijk 'gezond' mag heten, is men het er globaal toch wel over eens dat er in ieder geval een beperkt aantal gedragspatronen is dat als 'ziek' moet worden bestempeld. Dat is onder meer het geval als mensen regelmatig zonder aanwijsbare reden depressief worden; wanneer ze voortdurend gekweld worden door irreële angsten of wanneer ze werkelijkheid en fantasie niet meer kunnen onderscheiden.

Allerlei onderzoekers hebben geprobeerd de frequentie van dit soort symptomen te meten: meestal met vragenlijsten. Hoewel er veel op hun methoden valt aan te merken, is er toch weinig twijfel over dat ruim 10% van de bevolking vrij ernstig last heeft van één of meer van die verschijnselen en dat die klachten niet in alle bevolkingsgroepen even veel voorkomen.

Aan de hand van dit soort symptoomtellingen zouden we ons toch wel enigszins een indruk kunnen vormen over het 'goed' of 'slecht' van leefvormen voor kinderen. Als blijkt dat opvoeding in een bepaalde leefvorm meer van dit soort problemen doet ontstaan dan in een andere, kunnen we zeggen dat die leefvorm relatief schadelijk is. Is het echter wel zo aannemelijk dat de ene leefvorm schadelijker zal blijken dan de andere?

Valt psychische schade te voorspellen?

Iedereen weet wel enigszins wat kinderen nodig hebben om niet voor het leven verknipt te raken. Het is bekend dat kinderen een flinke portie oprechte liefde nodig hebben, en dat ze zich in handen moeten kunnen weten van één of meer vaste verzorgers. Het is ook gemeengoed dat ze een zekere vrijheid in gebondenheid moeten krijgen, en dat ze liefst niet te jong met te zware verantwoordelijkheden moeten worden belast. Door verschillende ontwikkelingspsychologen is dat allemaal veel systematischer verwoord en duidelijk gespecificeerd naar leeftijdsfase. De fasen-theorie van Erikson (1950) stelt bijvoorbeeld dat kinderen in hun eerste jaar primair liefdevolle aandacht nodig hebben zodat ze een 'basisvertrouwen' kunnen ontwikkelen. Als ze in hun peuter-jaren bezig zijn om zich enige 'autonomie' te verwerven, wordt het belangrijk dat zij experimenteeruimte krijgen: overigens binnen het kader van duidelijke grenzen van wat wel en wat niet mag. Tijdens de lagere-schoolleeftijd ontwikkelt zich volgens Erikson vooral het gevoel problemen aan te kunnen.

Het is dan van belang dat het kind hanteerbare taken krijgt. De adolescentie zou cruciaal voor de identiteitsontwikkeling zijn. In die fase is de aanwezigheid van identificatie-personen en rolmodellen daarom van extra groot belang.

In principe kan men zich leefvormen voorstellen waarbinnen maar heel gebrekkig aan dit soort eisen kan worden voldaan. Denk bijvoorbeeld aan een imaginaire straatgemeenschap van twintig huishoudens waar alle kinderen in één centraal huis wonen en bij toerbeurt van twee weken door één van de volwassenen in de straat verzorgd worden, zodat ze iedere verzorger ongeveer éénmaal per jaar een tijdje zouden meemaken. Van liefdevolle aandacht, hechting, duidelijke grenzen en identificatie zal dan natuurlijk niet veel terechtkomen. Op z'n best krijgen de kinderen dat dan van elkaar. Op den duur moet dat dan ook wel blijken: relatief veel gezondheidsproblemen en veel verwijzingen naar psychiaters en andere hulpverleners.

Dit is echter een extreem geval, dat in de praktijk ook niet voorkomt. Bij de leefvormen waar het hier om gaat ligt het niet zo duidelijk. Er zijn van al die leefvormen wel enige potentiële nadelen te noemen, maar het valt vaak niet op voorhand uit te maken hoezeer die zich in de praktijk ook doen gelden. Naast die mogelijke nadelen kan men zich namelijk vaak ook weer allerlei voordelen voorstellen die de balans misschien wel weer in evenwicht brengen. Neem als voorbeeld het bewust ongehuwd moederschap: de potentiële nadelen daarvan zijn onder meer dat de moeder het kind vaak zal moeten uitbesteden bij vriendinnen, burens of in de crèche en dat ze zonder deze hulp vaak niet voldoende energie zal overhouden om het kind nog voldoende aandacht te geven. Daar wordt echter vaak tegen in gebracht dat een en ander in de praktijk hard meevalt: dat alleen energieke vrouwen hieraan beginnen, dat er stabiele netwerken van 'mee-moeders' en van oma's voor opvang beschikbaar zijn en dat het bestaan van een BOM-vrouw nooit veel vermoeiender kan zijn dan dat van een doorsnee huisvrouw die ook nog een lastige vent aan haar fiets heeft hangen. Als potentiële voordelen noemt men bovendien wel de grotere gemotiveerdheid van BOM-vrouwen, het feit dat zij vaak al wat ouder en wijzer zijn, en hun besef dat iedereen scherp toekijkt of zij het wel goed doen. Dit is niet de enige reden waarom het zo moeilijk is om op voorhand te zeggen of sommige van de leefvormen waar we het hier over hebben, niet erg slecht zijn voor kinderen. Een andere reden is dat de effecten van leefvormen op de ontwikkeling van kinderen meestal nogal indirect zijn en vaak niet eens zo erg belangrijk. Of een kind al dan niet verknipt raakt, wordt vooral bepaald door het gedrag van de verzorgers. Dat gedrag wordt waarschijnlijk wel enigszins beïnvloed door de relatievorm waarin zij leven, maar meestal toch slechts marginaal. Of een moeder aandacht aan haar kind geeft, hangt normaal gesproken meer af van andere dingen: onder meer van haar persoonlijkheid (bijv. of ze een warme vrouw is), van haar economische situatie (bijv. of ze hele dagen moet werken en of het werk zwaar is) en van haar culturele bagage (bijv. of ze meent dat aandacht goed is voor haar kinderen).

Nog een ander punt is dat kleine verschillen in de kwaliteit van het opvoedingsklimaat zich niet zonder meer herhalen in corresponderende verschillen in percentages gestoorde kinderen. Zoals al eerder opgemerkt, leiden tekorten niet altijd tot blijvende schade. Soms kunnen kinderen juist groeien door de problemen waarmee ze geconfronteerd worden. Zolang zij die problemen nog kunnen behappen, maakt het hen vaak juist weerbaarder. Kinderen verschillen in wat ze aankunnen. Daarom zullen sommigen juist wél varen bij een situatie waar anderen aan onderdoor gaan. Pas bij vrij extreme tekortkomingen mag je verwachten dat de negatieve effecten duidelijk gaan overheersen. De verschillen waar we het hier over hebben zijn echter niet zo groot. Voor zover er verschillen zijn in de praktische omgang met kinderen, zijn dat waarschijnlijk maar nuance-verschillen.

Al met al valt dus nauwelijks te zeggen of één van de hier besproken leefvormen veel schadelijker zal uitpakken voor kinderen dan andere. Dat valt eigenlijk alleen achteraf te bekijken door de 'gewonden' te tellen. Ook dat blijkt echter weer minder eenvoudig dan het lijkt.

Zijn er aantoonbare verschillen? Eén-ouder-kind als voorbeeld

De meeste van de hier besproken alternatieve samenlevingsvormen zijn nogal nieuw en in aantal nog zeer beperkt. Zoals we in hoofdstuk II hebben gezien zijn er bijvoorbeeld pas sinds een jaar of tien woongemeenschappen in Nederland. Hun aantal bedraagt nu nog slechts enkele duizenden. Het bewust ongehuwd moederschap is van nog recentere datum en de aantallen lijken vooralsnog in dezelfde orde te liggen. Over de kinderen die in dit soort verbanden opgroeien valt dus nog niet veel

te zeggen. Hopelijk weten we over een jaar of tien meer.

Waar wij nu al wel iets over weten, is het aantal problemen dat gesignaleerd wordt bij kinderen uit één-oudergezinnen: kinderen van wie één van de ouders overleden is of wier ouders gescheiden zijn. Lange tijd heeft de indruk bestaan dat die kinderen aanzienlijk meer psychische problemen hebben dan kinderen uit volledige gezinnen. Er is veel onderzoek gedaan om die indrukken te bevestigen. Daarbij is duidelijk gebleken dat scheiding of overlijden van één van de ouders in ieder geval tijdelijke schade teweeg brengt. In een onderzoek van Wallerstein & Kelly (1980) bleek bijvoorbeeld dat kinderen waarvan de ouders een jaar geleden gescheiden waren meer tekenen van psychisch disfunctioneren vertoonden dan vergelijkbare kinderen uit een volledig gezin. Het is echter niet duidelijk hoe blijvend die schade is. Er zijn wat dat betreft nogal tegenstrijdige resultaten gevonden.

Rond de vijftiger jaren leek veel Amerikaans onderzoek bewijs te leveren dat mensen die in een gebroken gezin zijn opgegroeid, daar als volwassenen nog nadelige gevolgen van ondervinden. Methodologisch was er echter nogal wat op die onderzoeken aan te merken (zie Blechman 1982). Uit meer doordachte, recentere onderzoeken komt dan ook een ander beeld naar voren. Een goed voorbeeld hiervan is het onderzoek van Kulka & Weingarten (1979). Deze onderzoekers bekeken de resultaten van twee enquêtes onder representatieve steekproeven uit de Amerikaanse bevolking. De ene enquête was in 1957 gehouden, de andere in 1976. Van beide enquêtes vergeleken de onderzoekers twee groepen: mensen van wie de ouders voor hun 16e uit elkaar waren gegaan, en mensen die in ieder geval tot hun 16e met beide ouders in één huis hadden gewoond. Er bleken enige kleine verschillen in de frequentie van psychische problemen, in 1957 meer dan in 1976. De mensen die in een gebroken gezin waren opgegroeid, bleken iets meer 'angstigheids' te vertonen en iets meer 'nervositeit'. Ze bleken echter niet veel 'zorgelijker' en ook hadden zij niet meer moeite 'om tot daden te komen'. Opmerkelijk is ook dat er geen verschillen waren in 'tevredenheid met het eigen leven als geheel' en in 'lichamelijke gezondheid'. Dat deze verschillen in dit onderzoek zoveel kleiner bleken dan in vorige onderzoeken heeft onder meer twee redenen.

Eén reden is dat scheiding allengs gewoner is geworden. Vroeger kwam scheiding meer voor onder problematische mensen in sociaal marginale groepen. De verschillen die toen uit het onderzoek naar voren kwamen, waren dan ook meer het gevolg van die selectie dan van het effect van scheiding als zodanig. Ook was vroeger de sociale aanvaarding van scheiding veel minder. Kinderen van gescheiden ouders voelden zich daarom nogal eens een buitenbeentje. De verandering in de tijdgeest blijkt ook uit de kleinere verschillen in 1976 dan in 1957.

Een tweede reden is dat Kulka & Weingarten bovendien ook nog geprobeerd hebben een aantal nog bestaande selectie-effecten statistisch weg te zuiveren, onder meer het effect van de gemiddeld lagere sociale status die de mensen uit gebroken gezinnen in hun jeugd genoten, het effect van de grotere onkerkelijkheid in hun kring en het effect van het feit dat een relatief groot deel van hen in grote steden is opgegroeid. Er zijn echter nog tal van andere selectie-factoren die een rol kunnen spelen. Het is bijvoorbeeld niet onaannemelijk dat ouders die scheiden, gemiddeld problematischer zijn dan ouders die het wel bij elkaar weten uit te houden. Het effect van de psychische gezondheid van de ouders op die van de kinderen is dan waarschijnlijk groter dan die van de scheiding als zodanig. Als dergelijke factoren bij het onderzoek worden betrokken, blijven er misschien wel helemaal geen blijvende verschillen in schadecijfers meer over.

Mocht het toch ooit nog blijken dat mensen uit gebroken gezinnen er psychisch iets minder goed voorstaan dan vergelijkbare mensen uit volledige gezinnen, dan betekent dat nog niet met zekerheid dat één-oudergezinnen dus schadelijk zijn. Het verschil kan namelijk ook nog veroorzaakt worden doordat (in aanleg al) moeilijke kinderen het huwelijk van de ouders meer onder druk zetten en zodoende door eigen toedoen vaker in een éénouder situatie geraken.

Deze resultaten geven weinig aanleiding om te verwachten dat er wél grote verschillen zullen worden gevonden tussen 'schade-cijfers' van andere samenlevingsvormen. Als het voor kinderen al zo weinig uitmaakt of zij bij één of bij twee ouders opgroeien, zal het ook wel niet veel uitmaken of hun ouders een LAT-relatie hebben, in een commune wonen of een duo-baan delen.

CONCLUSIE

Bij de opvoeding van kinderen kan er van alles mis gaan. In extreme gevallen kan dat leiden tot blijvende schade aan de psychische gezondheid van het kind. Het is in principe denkbaar dat sommige samenlevingsvormen gemiddeld meer van dit soort schade teweeg brengen dan andere. Van de hier besproken leefvormen valt dat echter niet op voorhand te zeggen. Het weinige onderzoek dat momenteel beschikbaar is, wekt niet de indruk dat het in de praktijk veel uitmaakt.

Tabel 1. Huishoudens naar hun samenstelling in 1960, 1971 en 1977.				
		1960	1971	1977
		%	%	%
I. Enkelvoudige huishoudens				
a) — enkelvoudige eengezinshuishoudens				
— volledige				
gezinnen	E	19,57	20,53	24,0
	E+K	48,93	47,91	46,3
	E+K+A	4,89	2,85	1,1
	E+A	1,96	1,31	0,6
— onvolledige				
gezinnen	M+K	0,87	0,72	0,6
	M+K+A	0,25	0,11	0,2
	V+K	3,65	3,49	3,8
	V+K+A	0,61	0,44	0,3
b) — niet-gezins-				
huishoudens	M+A	1,33	1,09	2,4
	V+A	1,69	1,41	2,0
c) — alleenstaanden				
	M	3,65	6,34	5,5
	V	8,01	10,49	12,0
II. Samengestelde huishoudens				
Totaal II		4,54	3,25	1,3
E = Echtbaar				
K = Kind(eren)				
A = Andere(n)				
V = Vrouw				
M = Man				
Totaal huishoudens + alleenstaanden				
		3.203.553	4.045.565	4.716.880
		100%	100%	100%
(def. 47)				
Bron: M. J. H. Ploegmakers en L. Th. Van Leeuwen. <i>Veranderende huishoudens in Nederland, 1983, tabel 5, pag. 112.</i>				